

Posudek disertační práce Martina Horáka:

Kázání na žalmy. K možnostem křesťanského kázání na biblické žalmy

Záměrem doktorského studia a disertační práce Martina Horáka bylo prokázat možnosti kázání na texty žalmů. Práce je vlastně apologií kazatelského užívání žalmů proti námitkám, které autor představuje v úvodu práce: Žalmy jsou lidské, ne Boží slovo; žalmy nejsou svědectvím o Kristu; žalmy byly určeny k modlitbě a bohoslužbě; jazyk žalmů je málo srozumitelný, syrový, často rouhavý. M. Horák však v kapitole 2 a pak v celém průběhu práce zastává a obhájí tezi, že žalmy jsou nejen možné, ale v některých ohledech i vhodné texty pro křesťanské kázání.

1. Stručný přehled obsahu

V kap. 2, nazvané Teologické předpoklady, se autor poněkud šířeji vyrovnává s uvedenými námitkami. Následuje rozsáhlá kap 3 (Výklad žalmů v církvi), kde jsou rekapitulovány způsoby, jak se žalmy vykladačsky zacházelo v různých obdobích církevních dějin, s příklady novějšího bádání. K jádru svého pojednání směřuje autor kap 4: Specifické možnosti kázání na žalmy. V kap. 5 uvádí příklady kazatelských přístupů k žalmovým textům. Práci ukončuje stručný závěr.

2. K jednotlivým kapitolám podrobně

2.1. Záměrem kap. 2 je prezentovat stručný přehled z dějin výkladu žalmů v církvi. Kapitola se rozpadá do dvou bloků: Příklady z dějin – příklady novějšího bádání. Začíná se Novým zákonem; zde nachází autor řadu příkladů toho, že „žalmy byly již v raném období církve vedle svého modlitebního užití užívány také ke křesťanskému zvěstování“ (s. 23); výrazným dokladem je Žd. Pak již následují příklady z období patristického, kde pozorujeme polaritu Alexandrie a Antiochie, s převahou příklonu k alegorii, která se stala „určujícím přístupem k Písmu v západní církvi (s. 26) – jen v západní? Středověk obohatil dějiny výkladu o teorii čtverého smyslu, ale mnoho na přechodí tradici nezměnil, ledaže do obzoru vykladačů vstupují též výklady židovské (svatoviktorská škola, Mikuláš z Lyry..). Reformační výklady představují Luther a Calvin, kteří zúčtovali s předchozí tradicí, třebaže se sami místy nevyhnuli alegorizaci; charakterizuje je však důsledný christocentrismus. Další odstavce (ortodoxie, pietismus, osvícenství; 19. století) mohly být klidně vynechány, protože nepřinášejí téměř nic pro další úvahy podnětného. Zato v příkladech novějšího bádání se autor zastavuje se sympatií a obšírně. Představuje zde kritiku formy – Gunkel, Westermann – rétorickou kritiku (Muilenberg, Brueggemann), sociálně-dějinný přístup (Gottwald), kanonický přístup (Childs).

Celkově však první část této kapitoly budí jisté rozpaky. Je celá přiznaně založena na sekundární literatuře, což v tomto případě jakési úvodní pasáže není samo o sobě zásadní chybou. Problém však je, že autoři, z nichž Horák vychází (S. Reader, L. Diestel, K. Seybold),

sledují jiný, méně specifický záměr. Tím se tyto výklady míjejí s celkovým zaměřením práce a nadále se k nim už nebude rekurovat. Jde o jakousi sondu do dějin (sz) exegese, přičemž je otázkou, kterou nechť posoudí druhý oponent (starozákonník), jak reprezentativní je výběr uvedených postav. Celkovému záměru práce by podle názoru oponentova lépe prospělo, kdyby se autor soustředil jen na hlavní směry (a na ty více do hloubky, např. otázkou, proč se soudilo, že alegoreze je v bibli nutná, co je typologie) a ty pak ilustroval na několika charakteristických postavách.

Jinak je tomu v oddíle o novějším bádání, které je pojednáno již ve větší blízkosti k ústřednímu problému kázání na žalmy. Novější vykladačské školy poskytují jisté potenciály pro kazatelské využití žalmů a autor s nimi bude nadále pracovat. I když se autor v následujících výkladech bude často odvolávat na klasiky Gunkela a Westermanna, přece v závěru této kapitoly soudí, že „rétorická kritika představuje významný přínos, pokud jde o rozkrývání specifických podnětů žalмовé literatury pro kázání“ (s. 65).

2. 2. Těmito podněty se Horák zabývá v klíčové kap 4. Platí-li zásada neoddělitelnosti formy a obsahu, pak je zřejmé, že „specifickými možnostmi, které žalmy pro tvorbu kázání poskytují, jsou...také jejich literární a rétorické danosti“ (s. 66) – vedle témat, která jsou v žalmech vyjádřena ve zvláštní podobě nebo zvláště zdůrazněna. Horák razí pojem „rétorická situace“, který je velmi vhodným nástrojem, jak vyjádřit specifičnost žalmových textů. Základní charakteristika rétorické situace žalmů je dvojí: je to řeč *coram Deo* a řeč *coram populo*. Do této situace jsou jakoby přetaveny jak osobní situace (žalmisty), tak historické situace (lidu), takže odpadá nutnost je hypoteticky rekonstruovat. Naproti tomu se nabízí možnost dát do nich vstoupit osobním nebo dějinným situacím novým, současným. Řeč *coram Deo* a *coram populo* je také základní charakteristikou každého kázání, jež se děje před tváří Hospodina a před tváří Božího lidu. **Zde Horák ke své škodě neodkázal na pozoruhodnou úvahu R. Bohrena (Predigtlehre, vyd. 1971, 453nn) „Der erste Hörer und der zweite Text“.**

Horák hledá další specifické nástroje, které se při kazatelském výkladu žalmů nabízejí. Většinou pak o nich pojednává ve schématu: charakteristika – biblický nález (v první knize žalmů, což, jak soudí je dostatečný vzorec) – možnosti užití v kázání. Nachází tyto: *Přímá řeč* umožňuje, aby kazatel také vstoupil do kázání qua persona. – *Stavba žalmu*, jeho dramaturgie nabízí např. možnost artikulovat vztah mezi nářkem a chválou insercí dimenze času – minulosti Hospodinových činů a jistotou budoucí nápravy, což je zvláště nápadné v žalmech typu: „Až dokud...“ – *Metafora* umožňuje rozvinout plejádu významů a souvislostí, jinak, než redukční pokusy vyjádřit „co chtěl žalmista říci“. – *Paralelismus membrorum* signalizuje dialektičnost biblických výpovědí a varuje kazatele před soudy příliš apodiktickými. – *Rytmus, metrum* – významná složka hebrejské poezie; zřetel k ní může být užitečný při exegetické přípravě kázání („čist žalmy znamená slyšet jejich rytmus“, cituje Horák W. P. Browna, s. 95), ale kázání samo ve vázané řeči je v naší kultuře spíše okrajovým jevem, i když v afro-americké subkultuře v USA se již uplatňuje (Horák uvádí ukázkou s. 96n).

Ve shrnutí této kapitoly Horák konstatuje, že všechny tyto prvky by mohly a měly být využity při tvorbě a přednesu kázání a kazatel by s nimi měl vědomě pracovat. Zde upozorňuje na americkou diskusi o tzv. New homiletics (Craddock, Long, Buttrick aj.), která v odmítnutí tzv. propozicionálního kázání doporučuje (obecně), aby podoba kázání korespondovala s formou biblického textu.

Obsahově se v těchto odstavcích porůznu objevují nosná témata, která v této podobě a zdůrazněnosti jsou pro žalmy typická: Je to např. defatalizace (Horák tohoto pojmu neužívá) lidského strádání, které je překonáváno samým faktem, že je (formou nářku, výčitky, výzvy, prosby) adresováno Hospodinu. Stěžovatel líčí svou trýzeň Hospodinovu vzdálenost, jeho mlčení, opuštěnost od Boha atd. často velmi barvitě a dramaticky, avšak líčí ji coram Deo, nezůstává vězet sám v sobě, nehledá řešení ani u sebe ani u jiných lidských instancí (a to ani v případě tzv. nepřátel, protivníků), nýbrž svěřuje je nejvyšší instanci a tak se osvobozuje. Toto je kazatelsky velmi potentní myšlenka.

Jiným potenciálem žalmů je jejich „neuzemněnost“. Kdysi snad reálný příběh žalmisty je dekontextualizován už tím, že k jeho líčení je užito prostředků, vypůjčených z tradice. Tato vypůjčená řeč žalmů je zároveň řeč vypůjčitelná a přenositelná do jiných kontextů. Při kazatelské aktualizaci např. narativních látek hledá kazatel většinou obtížně „tertium comparationis“, kdežto žalmové texty mu svou otevřeností pro condition humaine vycházejí vstříc.

2. 3. Pátá kapitola má nadpis: Příklady kazatelských přístupů. Rozpadá se do dvou nestejně velikých částí: V první jsou představeni Martin Luther a Dietrich Bonhoeffer, ve druhé potom současní kazatelé z řad ČCE, jejichž kázání byla publikována v posledních dvou desetiletích.

A zde – zejména v první části – shledáváme opět metodický zkrat. Očekávali bychom, že autor z výtěžku bádání v předchozí kapitole vytvoří jakousi „mřížku“, kterou přiloží na analyzovaná kázání, aby zjistil, nakolik jí vyhovují a ne-li, proč asi. Místo toho se – v částečné repetici toho, co jsme již četli v kap. 3.1.5 - dovídáme, jak Luther vykládal Písmo obecně a kolik pozornosti věnoval žalmům. Cenné je v tomto oddíle, že autor kriticky dohledal všechna Lutherova kázání na žalmové texty – to zaslouží samostatnou studii, která ostatně již byla publikována. Zajímavé je zjištění, že Luther, ač odpůrce alegoréze, se jí nevyvaroval v kazatelském výkladu. Ten je zaměřen výrazně christologicky s polemickými exkurzy do dogmatických loci. Ze specifických rétorických potencií žalmové literatury autor zmiňuje jen přecházení do 1. osoby sg. Za zvláštní zmínku by stálo zjistit, zda a jak Luther ve svých kázáních promítl své přesvědčení, že žaltář se „rýmuje“ s lidskou situací.

Podobně s Bonhoefferem se setkáváme podruhé; v prvním případě (kap. 2.3) šlo o „christologický“ aspekt Bonhoefferových výkladů – a zde ostatně také. Opět: cennost tohoto pasusu je v tom, že zde máme asi kompletní seznam Bonhoefferových skript (a dict) k tématu žaltáře, nejen jeho kazatelských kreací. (I to již bylo samostatně publikováno v TREF XVII, 2011). Autor oceňuje, že Bonhoeffer se ve své době programově nevyhýbá

textům starozákonním a se zvláštní přichylností se věnuje žalmům, které svým Finkenwaldským doporučuje číst společně. Ovšem problémem je poměrně nepatrná zdrojová báze Bonhoeferových textů k tématu a jejich torzovitost a časová i kontextová odlišnost, které si je ostatně autor vědom. Soustředil-li se (jako v předchozí úvaze) na christologičnost Bonhoefferových výkladů, pak by bylo na místě, aby kriticky pojednal jeho tezi, že „Kristus se modlí v žalmech“, která není neproblematická. – Pokud jde o specifické využití rétorických nástrojů v žalmech, konstatuje autor, že je prakticky nulová: „Bonhoeffer ve svých kázáních na žalmy nepracoval s jejich zvláštními literárními rysy, jazykem, metaforičností nebo rétorickými danostmi“ (s. 122).

Jinak ovšem je tomu v druhé části této kapitoly, kde se autor věnuje současným publikovaným kázáním z dílny CČE v posledních dvou desetiletích, a to záměrně autorů různých generačních vrstev; jde o 40 kázání 23 autorů. Zde Horák již cíleněji směřuje ke své základní tezi. Především zjišťuje, že současní kazatelé nemají rozpaky v úvodu nahlášené, resp. neartikuluji je ve svých kázáních. Také jim nečiní rozpaky izraelská provenience žalmů. „Můžeme se... domnívat, že uvedenou námitku nepovažují za relevantní, anebo není v daném církevním prostředí aktuální“ (s.125). **(Zde bychom čekali pokus o hlubší analýzu nad výrok, že pouze „můžeme se domnívat“.** In margine: **Všichni sledovaní kazatelé až na jednoho prošli Evangelickou teologickou fakultou, resp. KEBF; hrálo toto nějakou roli – nebo celková „noetická situace“ (Balabán) po holokaustu?)** – Autoři kázání bez rozpaků chápou své texty jako „bezprostředně přenositelné do situace církve resp. do situace jejich současných posluchačů“ (s. 126). Rovněž Horák nenachází, až na výjimky, žádnou snahu o christologické přeznačení žalmových výroků, „které by byly uchopeny jako proroctví o Kristu nebo kristovské výroky“ (s. 127). To je nápadný rozdíl od reformačních (a Bonhoefferových) výkladů, který by si na tomto místě **vyžádal reflexi důkladnější nad pouhé konstatování.** – Ovšem ještě závažnější je autorovo zjištění, že současní kazatelé mají větší citlivost pro specifické rétorické prostředky vykládaných žalmů. Horák shrnuje: „Navázání na jazyk žalmů, oslovení, mluvení v obdobných gramatických osobách, užití parafrází či metafor znamená žádoucí změnu pro jazyk našich kázání“ (s. 134).

2.4. Kap. 6 – závěr. Ten, jak je žel obvyklé, z části jen rekapituluje předchozí kapitoly. Nicméně se autor ke své tezi vrací a zdůrazní několik prvků, které ji podpírají. Zvláštní přínos žalmů spatřuje v přímé řeči, v použitelnosti žalmů pro různé situace (zde cituje půvabný výrok Calvinův, že v žalmech máme „anatomii pocitů duše či zrcadlo“, s. 139), rétorická situace žalmů umožňuje kazateli vstoupit do kázání osobně; žalmy tak otevírají obzor člověku v tísní, a to jednoznačně směrem k Hospodinu, dárci času, metaforický jazyk žalmů otevírá žalmové výroky různým polohám výkladu atd. Bude-li kazatel dbát těchto stylových a rétorických nástrojů i pro podobu kázání, „přínosem bude i obměna jazyka...kázání“ (s. 140).

Je tedy možno konstatovat, že Martin Horák obhájl svou tezi o možnosti, vhodnosti, prospěšnosti kázání na texty žaltáře.

3. Zpracování.

Slabinou práce je jistá metodická inkonsistence. Základní linie výkladu je opakovaně obklopena úvahami, které se základní tezí souvisejí jen volně, popř. vůbec ne a v nich je uplatněna jiná metoda (např. dějiny výkladu žalmů v kap. 3.1.). Podobně i v ukázkách z kázání Lutherových a Bonhoefferových (i současných) chybí skutečná analýza kázání, o níž je autor poučen z práce G. Debuse, kterou uvádí v seznamu literatury.

S literaturou pracuje autor korektně – někdy až příliš důvěřivě (většinou nevstupuje do diskuse s uvedenými autory). Předností práce je důslednost, s níž Horák dokládá všechna tvrzení; svědčí o tom téměř 500 poznámek pod čarou. Převahou jde o literaturu německou, ale na příslušných místech autor zohledňuje i literaturu americkou a (díky své znalosti holandštiny) i nizozemskou.

Práci také prospívá analogická skladba jednotlivých kapitol: V jejich úvodu je naznačeno, o čem se bude v kapitole dále pojednávat; a v závěru – většinou – přichází krátké shrnutí. To svědčí o tom, že Horák si je vědom techniky vědecké práce a uplatňuje ji.

Práce má všechny potřebné náležitosti: dvojjazyčnou anotaci, seznam užitých zkratek, seznam literatury (ovšem nestrukturovaný).

4. Závěrečné hodnocení.

Vzhledem k tomu, že autor vyhověl zadání a přesvědčivě obhájil svou tezi o použitelnosti žalmů pro křesťanské kázání, práci doporučuji k obhajobě.

Kritické výhrady, které jsou uvedeny v popisu práce (zvýrazněným písmem), budou, jak předpokládám, při obhajobě zohledněny. K nim připojuji ještě jedno zásadní téma, které je v práci nedosti zřetelné: Jde o christologický výklad žalmů. Horák tento výklad v průběhu práce opakovaně hodnotí kladně, aniž se zamýšlí nad různými varietami tohoto výkladu: jde o pouhou „christologickou koncovku“, o problematické chápání žalmových výroků jako proroctví o Kristu, nebo ještě problematičtější Bonhoefferovo „Christus in den Psalmen“? Horák tyto různosti ve své práci nereflektuje a nehodnotí – v jakémisi základním přesvědčení, že christologický výklad je vždy jednoznačně správný. Uvítal bych, kdyby se při obhajobě k tomuto tématu blíže vyjádřil.

Prof. ThDr. Pavel Filipi

2. 8. 2014